

Bornholm i Nagu.

I nordöstra Nagu mellan Lill-Landet och Käldö, under Hangslax, ligger Bornholm, en liten rund klippholme med branta stup; den stiger som kalotten av ett väldigt klot över vattenytan.

En kväll i augusti 1932 rodde jag från Nagu kyrkby till Bornholm för att kontrollera om det, som berättats i byn, var riktigt: där fanns en fornborg, och på holmens krön hade funnits ett träsk. Landstigningen skedde på södra stranden, blott härifrån kan berget, vars höjd antagligen är över 30 m., bestigas längs en framkomlig sluttning i sydväst, som ett stycke nedanför toppen avskäres av en kort låg vall av kullerstenar och skarpkantiga block utan bruk; utanför vallen tycktes ligga stenar i fyrkant, om vilkas betydelse jag icke här skall uttala mig. På toppens plåtå en kärraktig sänka med ängsull och getpors och nödvuxna tallar.

Själva befästningen inskränkte sig m. a. o. till stenvallen och möjligen stenarna utanför den, och det hela — berget, vällen och dess läge — gjorde samma intryck som enkla tillflyktsborgar av förhistorisk typ. Men man bör minnas, att typen ej utan vidare ger datering: primitiva bygdeborgar kunna härstamma från sena tiders fejder. Om borgen ser ut som en tillflyktsborg, så har den dock icke gömts undan i otillgängliga ödemarker eller bakom farliga grynnor: Bornholm ses på långt avstånd, och över djupa vatten kan man nåkas ön från tre olika håll. Fastän avses från de stora fartygsstrå-

Bilderna efter fotografier i Nationalmuseets arkiv, tagna av stud.

Ingvar Grönvik 1932. Före texten: Bornholm från söder.

ken ligger den så, att man från dess krön har en utblick över en del av dem: mot norr över Ominaisfjärdens östra del och upp mot Rimito, mot östnordöst mellan Lill-Landet och Haverö mot norra delen av Örfjärden, och västerut kan man följa vattnen mot Nagu kyrkoby; leden förbi Bornholm har alltid spelat en roll för den mindre skärgårdsseglationen. Det kan därför hända, att valet av borgs plats bestämts, icke blott av det branta berget, där dock ett vattentag fanns, utan även av möjligheten att härifrån bevaka en del av den närmast omliggande nejden.

Uppgiften, som jag fått i Nagu kyrkoby, var således riktig, och en granskning visar, att borgen i själva verket ofta omtalats i

Murrester på Bornholm.

litteraturen, ehuru ingen arkeolog någonsin verifierat de tryckta notiserna. Icke heller detta besök i den skymmande kvällen möjliggjorde några närmare iakttagelser; kartläggning bör en gång företagas, och en utgrävning, speciellt i »kärret», förefaller ej helt utsiktslös. Men redan nu kan det ha ett visst intresse att rikta uppmärksamheten på borgen och ön.

Jag nämnde, att Bornholm ofta omtalas i litteraturen. Den äldsta källan går tillbaka 1600-talet. Det är ett brev till professor Enevald Svenonius från kyrkoherden i Nagu Gustaf Collinius, daterat den 13 april 1674 och intaget i *Finska Presterskapets berättelser om Monumenter och Antiquiteter i Finland, 1667—1674*.¹ Bland anmärkningsvärda ting i Nagu omtalar kyrkoherden, utom åtskilliga »store jätte»

¹ Utg. av K. A. Bomansson, Suomi 1858, s. 130. Utdraget här ovan enligt en afskrift i Nationalmuseets arkiv. Både i denna och i Suomi skrivs kyrkoherdens namn Hollinius, men enligt Strandbergs herdaminne var namnet Collinius.

kast», endast tvenne: en ryggkota, som förvaras i kyrkan och som är en kvart aln både i höjd och längd, och därjämte Bornholm. Pro secundo, säger han

»Finnes här i Sochnen een Holm som heeter Bornholm, på hwilken holm, sochnenes inwånare sitt refugium hafft hafwa, då dhe Danske hafwa waredt i finlandh; den hálmen är så besatt, att man å inthet sätt kan komma dith åp på honom uthan allenast på ett trångt ställe, dher dhe aff store gråasteenar sikh bröstwärn upsatt hadhe och ännu qwarståår. — — Under föromrördhe Bornholm berettas ett stoort skeep av fiendhen wara omkommen, och dhe älsta i sochnen wittna och seija dheras fäder hafwa seedt sielfwe spitzten på masten.»

Nästa gång möta vi traditionen om Bornholm i en beskrivning av Nagu socken, daterad 1735 och författad av Johannes Gustavi Salenius, son till Gustaf Salenius, som var kyrkoherde i Nagu 1697—1713 och, återkommen från flykten undan ryssen, 1722—37. I Salenius' manuskript¹ ingår följande skildring:

»En liten trin dock hög berg holm, ungefär $\frac{3}{4}$ mihl O:T:N ifrån kyrckian, Bornholm kallad, uppå hvars öfversta spetz ock top är en moosachtig log dæld, tjtt fördomdagz the närgränssande invånare berättas hafva tagit sin undanflykt för Siö röfware ock finnder, ock med stenar igäntäpt efter sig ingången, som än i thenna dag ståår til att syna ock annorlunda sluta att så hända kunnat. En gambmal saga förtäljes av invånarena här att dansken när han til Åbo rest, Staden att förhärja ock afbränna, hafver under thenna holm med sin Skepps Flotta legadt, men blifvit af holmens innehafware oförmodeligen öfverrumplat, med stoorstenars nedervältande av högsta Bergs klint, therigenom många Fartyg blifvit undersäckta, the andra, af förskräckelse, flychten tagit. Up til thenna holmens omrörde öfverste spetz, kan man intet elliest utan allenast uppå ett ställe, sig med möda updraga ock klänckia.»

Medan dessa båda källor, Collinius och Salenius, synbarligen äro oberoende av varandra, återgå några av de senare omnämmandena i litteraturen på Collinius' brev. Detta är fallet med Sjöros notis i beskrivningen av Virmo härad² och Appelgrens i boken om Finlands fornborgar³. Salenius berättelse tyckes åter ligga bakom en av sägnerna i Finlands svenska folkdiktning.⁴ Men därjämte ha några enligt traditionen upptecknade varianter funnit vägen till den tryckta

¹ Afskrift i Nationalmuseets arkiv.

² J. Sjöros, Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta, FFT VIII, s. 156.

³ Hj. Appelgren, Suomen muinaislinnat, s. 7, FFT XII.

⁴ Finlands svenska folkdiktning II: 2, Historiska sägner, s. 5. Åberopat av A. M. Tallgren, Varsinais-Suomen esihistoria, s. 158.

litteraturen. Ett par av dem ha ett visst intresse i detta sammanhang. Sjöros säger, att den av Collinius omtalade sägnen var känd på orten ännu på 1880-talet,¹ men i en utbroderad form: skeppsmasternas guldknoppar hade, då skeppet sjönk, »kimmähtaneet keskellä saarta olevaan lammikkoon ja siellä muuttuneet kultakaloiksi».» Guldfiskarna skymta även i en variant, som anföres av Svante Dahlström:² under hednisk tid stod på Bornholms topp en borg, och medan borgherren bodde där, simmade tvenne guldfiskar i träsket uppe på holmen. Men inte nog med att skeppsmasternas guldknoppar flyttats upp i träsket! En verksam fantasi har även placerat själva skeppet på samma plats, ty enligt en annan av Dahlström citerad berättelse har i kärret på toppen av Bornholm ett vikingaskepp blivit sänkt.

De båda sistnämnda folktraditionerna låta händelserna på borgen utspelas under hednisk tid, ej under danskarnas härjningar i skärgården. Precis lika pålitlig är en uppteckning, enligt vilken skeppet sänktes under stora ofreden, då folk från sju socknar flytt till Bornholm³, och en annan som hänför händelsen till lilla ofreden.⁴ I själva verket kunna vi icke tillmäta någon av uppgifterna om Bornholm ett avgörande kronologiskt värde. Collinius talar om jutefejden, de sista krigiska händelserna i skärgården före hans tid, Salenius på sätt och vis likaså, ty stora ofreden låg blott ett par decennier tillbaka, i så färskt minne att man visste vad som då skett. Men de modärna uppteckningarna stå redo med upplysningar om stora och lilla ofreden — ett typiskt fall — om de icke, med nutidens benägenhet att hänföra primitiva byggnadsverk och föremål till forntiden, tala om vikingaskepp och hednisk tid. Självfallet finnes det mest sanningshalt i de äldsta berättelserna, och isynnerhet Salenius' noggranna uppgift om »dansen när han till Åbo rest staden att förhärja ock afbränna» verkar rätt trovärdig: man tänker på Otto Ruds tåg 1509 eller eventuellt på oroligheterna under de följande åren. Men likväl är det riskabelt att ur uppgiften utläsa mer än en terminus ante quem: till en senare tid än 1500-talets början kunna vi ej hänföra de händelser, över vilka sägnerna äro byggda.

Det är på en annan punkt traditionerna, både de äldre och de yngre, få större betydelse för oss. De omtala nästan alla, att i bor-

¹ Om den sägenvariant, som Sjöros hört omtalas, i fråga om tilldragelsens datering överensstämmer med Collinius' framställning, framgår ej av hans summariska omnämnande.

² Bornholm i Nagu, Åbo Underrättelser 8 juli 1934. Hos Dahlström även ett par sägner om borgen, som sakna betydelse för denna framställning.

³ *Finlands svenska folkdiktning* II: 2, s. 22.

⁴ *Dahlström*, a. a.

gen på holmen finnes en »moosachtig dæld», ett träsk. Orden variera, men faktum, som ännu i dag kan iakttagas, går ständigt igen, i regeln med överbetoning av träsket, om än sällan så starkt som i Suomenmaa,¹ ett verk där man knappast väntar att finna lyriska utbrott: en holme, »jonka korkeimmalla harjalla pieni kimalteleva lampi loistaa».

Ett vattentag är givetvis i en borg en av de viktigaste förutsättningarna för ett försvar, som skall sträcka sig över en tidrymd av någon varaktighet; det gäller också här, ty saltvatten är knappast tilltalande i längden, och dessutom kan det vara oangenämt att söka sig ned till stranden, då fienden behärskar sjön. Men även om vattentaget är ett livsvillkor för försvararna, brukar det icke spela en roll i traditionerna om borgarna. Här har man emellertid intrycket, att just »träsket» är ett kännetecken för denna ö, det har förefallit särskilt anmärkningsvärt, att på denna topp ett »träsk» funnits, det skiljer, lika mycket som öns konfiguration, Bornholm från andra skärgårdsholmar, och därför omtalas det alltid. Jag understryker detta, emedan det är av vikt för den fortsatta undersökningen.

Vi föras härmed över till frågan om öns namn. Vad är då detta Bornholm? Åtminstone tre alternativ böra här prövas: Bornholm = Borgholm, men en dylik »utveckling» är enligt vänligt meddelande av mag. Olav Ahlbäck icke antaglig i Nagumålet; Bornholm en lärd konstruktion, eventuellt i anslutning till funderingar om danskarna i Nagu skärgård, men denna förklaring är minst sagt osannolik, bl. a. emedan en sådan lärd form knappast skulle ha haft möjlighet att slå igenom i ortens språkbruk; Bornholm ett ursprungligt namn, vars innebörd bör tydas². Det ligger då, också på grund av att Nagumålet innehåller ovanligt talrika tyska lånord³ och att tyskt påverkade ort- och personnamn torde varit vanliga i Nagu och Korpo, nära till hands att söka ordets förklaring i tyskt inflytande. Ingenting är lättare än att på denna linje finna en tolkning, som är sakligt tillfredsställande; om dess språkliga halt må andra uttala sig. I nyhögtyskan betyder born källa, vatten, brunn, men för oss är det viktigare att konstatera belägg för ordet även i medellågtyskan: här förekommer born och borne i betydelsen brunn, friskt vatten.⁴ Det kan enligt min mening icke råda tvivel om, att vi här ha namnets förklaring: Bornholm är holmen, där det finnes vatten, det är »träsk-

¹ Suomenmaa III, s. 108.

² I detta sammanhang kunna vi knappast tänka på born = ed, som ingår i svenska namn av typen Sundborn; topografin tillåter, så vitt jag kan finna, icke denna tolkning.

³ Meddelande av mag. Olav Ahlbäck.

⁴ Schiller & Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch.

ket» på dess topp, som givit anledning till namnet. Också holm, namnets senare led, får väl här uppfattas som ett lågtyskt lån.

Namnets tydning ger också dess ålder, även om en närmare precisering icke är möjlig. I varje fall få vi gå ut från, att Bornholm icke fått sitt namn senare än under medeltiden — 1300^s eller 1400^s talet — då det tyska inflytandet i sydvästra Finland var som starkast. Om borgens ålder utsäger namnet ingenting direkt, men det är sannolikt, att den funnits vid tiden för namngivningen, ty endast i samband med borgen blir »träsket» en så viktig faktor, att det kan ge anledning till namnvalet.

Kunna vi komma vidare? Kanhända, om vi våga gripa till sannolika men t. v. obevisbara hypoteser.

Petrus Magni Gyllenius antecknar år 1651 en tradition om S. Henrik, som han hört på en färd till Korpo sockens utskär.¹ S. Henrik hade vistats tre år på Utö och »thäriifrån reste S. Henricus till Rimitto, och thär töffvade han en tidh på en hög och trindh holma, som ännu kallass S. Hendrickz holma, öffverst på honom ähr en källa som kallass S. Hendrickz källa.» En hög och trind holme, en bättre karaktäristik av Bornholm kan icke ges, och källan leder omedelbart tanken till vattentaget, »träsket» på Bornholms topp. På båda hållen, i Gyllenius' dagbok och i traditionerna om Bornholm, samma intima förknippning av berget med vattnet på dess krön. I Salonius' beskrivning i själva verket nästan samma ord som hos Gyllenius: »en liten trin dock hög berg holm — Bornholm kallad, uppå hwars öfwersta spetz ock top är en moosachtig log däld.» Det är alltför frestande att sammanställa S. Henriks holme och Bornholm.

Men invändningarna anmäla sig självmant. Bornholm ligger i norra Nagu, ej i Rimito; Ominaisfjärden och södra Erstan skilja de båda socknarna, men avståndet är inte stort: från Bornholm ser man ut över fjärden och södra Rimito. En ortsbo bör dock ej göra sig skyldig till en dylik förväxling, och Gyllenius var nästan en ortsbo, han bodde ett par år i Korpo. Men det bör observeras, att Gyllenius ej själv besökt eller passerat S. Henriks holme; han berättar blott, vad han hört under sin resa till utskären, och däriifrån räknat ligga Bornholm och Rimito i samma riktning. Inte heller uttrycket en holme »som ännu kallass S. Hendrickz holma» behöver nödvändigt tagas så bokstavligt: det är en i saga och sägen vanlig formu-

¹ *Diarium Gyllenianum*, utg. av R. Hausen, 1882, s. 167. Se även *L. W. Fagerlund*, Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar, s. s. 65 f., Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 28, 1878.

lering. Rinne, som i sitt stora verk om S. Henrik omtalar sägnen¹ antar emellertid, att ön faktiskt legat i Rimito — det skulle väl då vara i närheten av Aslaluoto eller Rimito Kramp — och tänker sig, »että saareen, joka kaikesta päättäen on sijainnut Turkuun johtavan valtäväylän varrella, on ollut maan suojeluspyhimyksen palvontaa keskitettynä aloitettavan merimatkan tai maahan suuntautuvan kauppa- matkan onnistumiseksi, jolloin saaren valinta siihen on voinut aiheutua siitä, että se kuuluneena johonkin Turun tuomiokirkon maatilaan Rymättylässä on tämän mukaan joutunut kantamaan P. Henrikin nimeä.» Tanken, att holmen tillhört domkyrkan och fått sitt namn efter dess skyddshelgon, verkar på sätt och vis plausibel. Då jag icke känner Rimito skärgårds topografi kan jag emellertid icke säga, om där över- huvudtaget finnes någon holme, som motsvarar den av Gyllenius givna beskrivningen; i varje fall utpekar Rinne icke någon sådan, och icke heller offentliggjorda folktraditioner veta att berätta därom. För när- varande förefaller det mig därför antagligt, att vi verkligen få sätta ett likhetstecken mellan Bornholm och S. Henriks holme. Rinne fram- håller i samband med omnämmandet av Gyllenius' uppgift om S. Henriks vistelse på Utö², att det icke är nödvändigt att antaga, att sägnen ursprungligen gällt just honom. Den kan ha åsyftat någon annan missionär, vars namn senare överskuggats av helgonets. Detta har givetvis sin tillämpning även på sägnen om S. Henriks holme. Men vi måste likväl antaga, att sägnen hänför sig till korstågstiden, ty en missionsverksamhet vid en senare tidpunkt har man icke skäl att förmoda i dessa trakter. Sägner gäve i varje fall ett tidigt datum i skärgårdssocknarnas historia.

Men huru förhåller det sig, kan man här räkna med en bosätt- ning på, låt oss säga, 1100-talet? Som bekant saknas järnåldersfynd h. o. h. i Nagu och Korpo, och den vanliga uppfattningen går ut på, att öarnas svenska befolkning icke invandrat förrän under korstågs- tiden. Men även om detta är fallet — här kan måhända en under- sökning av ortnamnen ge upplysningar — så finnas goda grunder för antagandet, att redan vid denna tid och därförinnan Nagu och Korpo varit nyttjomarker, använda av kustlandets finnar: talrika finska ortnamn, börjande med själva sockennamnen, vilkas tillkomst icke kan förläggas till nyare tid, ådagalägga detta. De finska namnen tyckas vara talrikast i norr och bli färre söderut,³ men nå dock ut till de yttersta skären, där Jurmo nämnes redan i det mångomtalade iti-

¹ J. Rinne, Pyhä Henrik, s. 26.

² Rinne, a. a., s. 27.

³ För Korpo, se Fagerlund, a. a., s. 65.

nerariet från 1200-talets början.¹ Frågan är emellertid, om icke den rikliga förekomsten av delvis viktiga finska namn, som övertagits av den svenska befolkningen, måste anses innebära, att i dessa socknar funnits en gles finsk bosättning, icke blott säsongvis uppdykande fiskare och fångstmän. I så fall måste man dock antaga, att denna befolkning växt fram vid en relativt sen tidpunkt, under hedendomens och kristendomens brytningstid, ty den totala bristen på fornfynd tyckes göra det omöjligt att operera med äldre befolkningsskikt. Men en finsk bosättning under korstågstiden är icke utesluten. Därför är det ej heller omöjligt, att borgen på Bornholm funnits till redan under denna tid, ehuru öns namn icke kan bevisas vara äldre än den senare medeltiden och traditionerna förlägga händelserna vid borgen till en tid, som är oss ännu närmare. En framtida undersökning av borgområdet kan kanske lösa frågan, om borgens murar redan rests, då den missionär, som i Utösägnen fått S. Henriks namn, färdades i skärgården och som vi förmodat besökte Bornholm, och den kan måhända lära oss, huru långt ned i tiden borgen tjänat som refugium för bygdens folk.

C. A. Nordman.

REFERAT.

Bornholm im Kirchspiel Nagu. — Bornholm ist eine kleine steile Felseninsel in den Schären von Nagu, Landschaft Finnland, mit Resten eines Burgwalles, über welche zahlreiche Überlieferungen, die ältesten in der zweiten Hälfte des 17. Jhs aufgezeichnet, berichten. Auf dem Rücken des Felsens befindet sich eine mit Wasser gefüllte seichte Senke, die in beinahe allen Überlieferungen erwähnt wird. Verf. vermutet, dass der Name ein mittelhochdeutsches Lehnwort enthält — born gleich Brunnen, frisches Wasser — und dass die Insel ihren Namen nicht später als im 14. oder 15. Jh. erhalten hat, als der deutsche Einfluss in Südwestfinnland am stärksten war, obgleich die zuverlässigsten Überlieferungen die Geschehnisse am Burgwall in die Zeit der Jütenkämpfe am Anfang des 16. Jhs verlegen. Der Burgwall muss damals schon bestanden haben, denn nur im Zusammenhang mit ihm erhält der Bornholmtümpel eine solche Bedeutung, dass er bei der Namengebung eine Rolle gespielt haben kann. Es ist sogar möglich, dass der Burgwall aus der Übergangszeit zwischen Heidentum und Christentum — dem Ende des 11. oder dem 12. Jh. stammt, in welcher Zeit man auf Grund der Ortsnamen eine dünne

¹ Ett sentida minne om äldre finskt utskärsfiske är ett ord, som Gyllenius a. a., s. 167, nämner i samband med Utö: »fiskiare Mayor»; det finska maja är enligt Wessmans ordbok f. ö. inte känt annat än i svenska dialekter i östra Nyland och vissa socknar i Österbotten. — På bakgrund av utskärsfisket blir inte heller sägnen om en missionär, »S. Henrik», på Utö helt orimlig; observera f. ö. Utös läge icke synnerligen långt från den gamla segelleden Kökar-Aspö-Jurmo och således ej fullt så oåtkomligt som det i första hand förefaller.

finnische Besiedlung der dortigen Schären annehmen darf. Im Zusammenhang hiermit erinnert Verf. an eine im J. 1651 aufgezeichnete Überlieferung, nach welcher St. Henrik nach einem dreijährigen Aufenthalt auf Utö, einer der äussersten Inseln des Nachbarkirchspiels Korpo, sich auf eine runde und hohe Insel im Ksp Rimito begab, auf dessen Rücken sich die nach ihm benannte St. Henriksquelle befindet. Rimito grenzt im Süden an Nagu, in dessen nördlichsten Teil Bornholm liegt, und da die Beschreibung auf Bornholm passt, ist es möglich, dass die in der Tradition erwähnte Insel gerade Bornholm ist. Andererseits ist es wahrscheinlich, dass St. Henriks Name den des Missionars ersetzt hat, welchen die Überlieferung ursprünglich genannt hat, denn alle übrigen Überlieferungen, die mit dem Schutzheiligen Finnlands verknüpft sind, verlegen sein Wirken nach Finnlands Festland.